

СТВАРНОСТ И МАСКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ¹

„Вештар историје дува само у једном правцу – ка демократији“
Б. Сартори

Монографију проф. др Зорана Видојевића *Демократија на заласку – ауторитарно-шојалићарна преиња* структурирано чине увод и пет поглавља.² Узимајући у обзир формулисане циљеве књиге, користећи импозантну литературу, теоријска сазнања и резултате бројних емпиријских истраживања, аутор нас уводи у свет демократије, њеног значења, њених значајних претпоставки, разних детерминанти које је као такве могу угрожавати и удаљавати од њеног појма и садржаја. Синтагма „демократија на заласку“ није израз неке личне песимистичке опредељености. Демократија не може бити у успону ако је целокупни свет у вишеструкој кризи.

Аутор спомиње да се демократија не може разумети као *идручје* друштвеног бића, већ из његове целине. Ђерђ Лукач заступа тезу да „конкретно истраживање значи [...] однос спрам друштва као целине“. Само истраживање целине сматра се незаобилазном, полазном и завршном тачком анализе конкретног друштва, али и света у њеној глобалности. Прави смисао демократије састоји се у:

[...] отварању реалних могућности да сваки појединац у солидарној, једнакоправној и просперитетној заједници са другима, постаје субјект друштвеног живота; да се укида јаз између владајућих и онима којима се влада; остварује релативно опште добро; постиже изразито већинско задовољство постојећим поретком и властитом животном перспективом, при чему се исти принципи проширују и на раван целокупног човечанства (29).

Демократија није само облик владавине, политичка категорија, она је и егзистенцијална категорија; демократија је култура и начин живота. Демократија постоји у мери у којој се ствара јединство политичке културе и моралне димензије; слободе, правде и поштења људи на власти као и реализације целовитих људских потреба. Она је инструментална вредност, средство за слободнији и потпунији живот, али када је нема, она је и финална вредност. За аутора је посебно важно да се разоткрије шта се заиста збива у постреалсоцијалистичким друштвима и какви су стварни изгледи демократије у њему? Као и то да ли је након краха политократског социјализма поново прешла у примитивни капитализам?

У **првом** делу књиге: „Логика пада“ – аутор указује на кризу демократије у савременом друштву, која се испољава у њеној десубјективизацији и десуп-

¹ Приказ књиге Зорана Видојевића, *Демократија на заласку – ауторитарно-шојалићарна*

² То су: „Логика пада“, „Морал, економија и демократија у светлости епохалних изазова“, „Транзиција, демократија и друштвена свест“, „Србија – драма опстанка“ и „Ка слободном мишљењу“.

станцијализацији. У том контексту улогу народа преузимаће установе и процедуре. Ово редуковање демократије на процедуре и установе (тј. грађанина на поданика) увек је било праћено појавом вођа, ауторитаризма, тираније, диктатуре, тоталитаризма. Највећи успон либерална демократија имала је у периоду након окончања II светског рата, па све до 80-их година двадесетог века. Након ове фазе, проширивања политичке и економске слободе и права, експанзија неолибералног капитализма, изазвала је кризу демократије и индиректне делегитимације. Ако се наставе негативни социјално-економски трендови какви постоје у садашњим околностима, могли бисмо присуствовати појави постмодерног тоталитаризма. По мишљењу З. Видојевића, постоји реална опасност од „демократије без смисла“, због чега аутор с правом примећује да је неопходно рехабилитовање самог нормативног значења појма демократије, њеног садржаја и сврхе.

Други део књиге, са називом „Морал, економија и демократија у светлости епохалних изазова“ – испитује улогу интелектуалаца, грађанске јавности, постојећег вредносног система, морала, економских карактеристика друштва у друштву.

Ум јесте моћ, али она која оплемењује људску свест. Стога ум без суштинских људских вредности – само је привид ума, или његов наказни лик, у најбољем случају бездушни ум (86).

Управо је улога интелектуалаца она друштвена категорија која је често најодговорнија за стање у којем се једно друштво налази. У том контексту аутор истиче да питање положаја интелектуалаца, али и њихове одговорности, треба непрекидно држати отвореним. Једно од главних питања које интелектуалци себи постављају јесте питање: Да ли свет може да буде бољи него што јесте? Да ли је, при томе, могућ свет у којем би било мање несреће, сиромаштва, патње, насиља, зла? И какав би био смисао политичког поретка који се представља као демократски, ако у њему владају несрећа и зло? Борба за хуманије друштво, против зла и несреће у себи носи ризик и могућност пораза. Зато аутор упозорава да демократија пада ако не садржи етос отпора системском обезбеђивању њиховог живота.

У трећем делу књиге: „Транзиција, демократија и друштвена свест“ – аутор анализира стање у постреалсоцијалистичким земљама, начина на које је она спроведена, само стање демократије, итд. Међу првим утемељујућим антидемократским чином у постреалсоцијалистичким земљама била је приватизација, која је спроведена, а да већину, као субјекте политичког живота демократског политичког поретка, нико није питао да ли треба да се спроведе тај процес трансформације својинских односа.

Она је наметнута силом капитала, пре свега западног, и интересима домаће номенклатурно-мафиозне буржоазије, која се убрзано стварала у овим земљама (150).

Саму транзицију није могуће посматрати кроз призму категорија револуције или контрареволуције, већ представља, сама за себе, рестауративни процес. Емпиријска истраживања у постреалсоцијалистичким земљама показују да грађани ових земаља углавном осећају незадовољство стањем у којем се налазе, те нагињу левичарском опредељењу, односно држави благостања; иако у многим постреалсоцијалистичким државама не постоје партије левичарског

опредељења, које би, као такве, имале већи политички значај. Пажња аутора усмерена је и на анализу двеју светских сила, на почетку 21. века, Кине и Русије.

У четвртом поглављу: „Србија – драма опстанка“ – аутор као полазну методолошку тачку анализирања друштвеног збивања издваја чињеницу:

[...] да се не могу раздвајати економски, политички и културни системи толико да се губи из вида њихова испреплетаност, променљивост међусобних утицаја и веза, и пре свега целина тих збивања (187).

Укупно стање у Србији се никако не може покрити појмом кризе. Она је антагонизовано, разорено друштво оптерећено разорним процесима поларизације, поделе, нетрпељивости; без стратегије опстанка и стратегије супростављања погубним процесима. У Србији је, демократија доведена у питање чином приватизације; те је успостављен примитивни сурови капитализам. Читаво стање у Србији карактеришу висока стопа незапослености, ниска просечна примања, технолошка заосталост, висок степен корупције, јефтина незаштићена радна снага, итд.

У другом поглављу књиге наводи се сугестија аутора о потреби корените транзиције у сврху градње хуманијег, праведнијег и технолошки развијенијег друштва. То би подразумевало врло конкретизоване мере и делатности, односно да се законским путем одузме опљачкано богатство и врати друштву; деприватизују она предузећа која су од виталног значаја за земљу, јер као приватизована раде на штету друштва као целине; институционализацију својинских односа мешовитог типа, али и обавезну партиципацију запослених у привредним и ванпривредним организацијама (131). Професор Видојевић режим деведесетих сматра ауторитарним, настао на већинском незадовољству статусом Србије као државе, који, иако је нагињао тоталитаризму, то ипак није био. Оно што настаје након овог режима (од пада Слободана Милошевића и траје до данашњих дана), у суштини је:

[...] владавина вишепартијске олигархије, помешана с нестабилном процедуралном демократијом, распрострањеном корупцијом, расподелом власти – приватизоване унутар политичко-економске елите, на неколико центара (262).

Савремена политичка сцена подељена је на две струје: „националистичку“ и „европејску“. Стабилна демократија није могућа у сиромашном и социјално раслојеном друштву. Иако је данас, у Србији, простор слободе шири него што је био, ипак је демократија дефектна, нестабилна и сведена на процедуралну димензију (чиме се народ маргинализује и своди на парадни елемент, а грађанин на поданика, што ствара могућност насилничких покрета, екстремизма, итд).

У петом поглављу: „Ка сводном мишљењу“ – аутор чини кратку елаборацију неких истраживања и истиче да је криза демократије резултат структуралне кризе светског капитализма, али је и део једне шире цивилизацијске кризе.

Видојевић, поставља две хипотезе о могућем утицају кризе неолибералног капитализма на будућност демократије:

- Капитал ће на властиту кризу реаговати сужавањем демократије и њеним свођењем на процедуралну димензију, док ће држава преузети улогу обезбеђивања социјалног мира;

- Могла би се појавити тежња рехабилитације непосредне демократије, нарочито у оним земљама у којима постоји отпор неоколонијализму.

Садашње стање у Србији у знаку је слома, финансијског, моралног, општесистемског. Зато се отварају три могућности у будућности друштва Србије, а то су: олигархизација, рефеудализација и хаотизација власти и трећа у знаку приближавања „шибице бурету барута“.

Аутор на питање куда иде Србија, одговара да се она већ налази у нижеразредном капитализму у основи колонијалног типа и вишепартијске олигархије. Либерална демократија би била корак напред за данашњу Србију. По његовом мишљењу она није на помолу, а о социјалној и партиципативној – не може бити говора ни као могућности.

Први корак у демитологизацији демократије јесте промена перспективе сагледавања њене историјске путање. „Залазак демократије“ је последица претварања профита у овоземаљског Бога, губитка поверења у њену ослободилачку снагу, те дубоке „кризе живљења“. Поставља се питање да ли је демократија заиста од универзалне важности за целокупно човечанство. Модерна демократија јесте вредност првенствено за народе и државе северноамеричког и европског политичко-културног круга. Будућност демократије је у најмању руку неизвесна. Аутор каже да се може поставити веродостојна хипотеза да ће доминантни, светски, политички тренд бити све више у знаку новог експертског елитизма, дикататуре отуђеног знања, ауторитаризма и нових видова тоталитаризма. Зато сматра да је обнова демократије хитна потреба епохе. Са тежњом ка постојању нових политичких и трансполитичких облика. Демократија може опстати као јединство еманципаторског покрета и поретка, онога што се креће напред и што јој даје стабилност, као синтеза партиципације грађана у доношењу важних политичких одлука.

Аутор је својом монографијом желео да открије узроке кризе демократије, могућности, услове и субјекте њене евентуалне обнове, те да назначи потребе трагања за трансдемократским видовима политичке и опште друштвене организације.

Књига је снабдевена импозантном литературом, писана обимно, јасно и лепо, у помало меланхоличном тону. Монографија је комплексна, мултидисциплинарна студија, нужно критичка. У њој аутор, на смео и интригантан начин, трага за узроцима кризе демократије, не само код нас него и у свету. Од значаја је и указивање аутора на полидетерминистички склоп фактора од којих стање демократије у једном друштву зависи. У студији је дат, на једној страни, оптимистички поглед на демократију – „нема дна, дно је покретно“; и, с друге стране, њена песимистичка страна, исказана у синтагми из наслова – „демократија на заласку“. Ова књига, у доба хаоса, показује сјај и беду либералне демократије.

О ЕТИЦИ ИНЖЕЊЕРА³

Људи се у свакодневном животу непрекидно сусрећу са етичким дилемама које искушавају њихов осећај за етику. Нарочит изазов представљају критичне ситуације моралног вредновања у условима када не постоје јасно дефинисани стандарди. У оваквим случајевима, неопходно је ослонити се на сопствени ниво моралног развоја, као и на морална начела која владају у друштву.

Савремено доба допринело је стварању турбулентног и неизвесног пословног окружења и беспопштедне конкурентске борбе у којој су одступања од етичких норми све израженија, а моралне дилеме све чешће. Стога је неопходно информисати будуће генерације пословних људи о значају примене етичких вредности у пословној пракси. Узевши ово у обзир, факултети у нашој земљи су интензивно почели да уводе пословну етику у свој наставни програм. Професионална етика инжењера је постала обавезан предмет и на првој години мастер студија Машинског факултета у Нишу. За потребе овог нововведеног предмета предавач проф. др Драгољуб Ђорђевић и асистент Богдан Ђуровић приредили су уџбеник који, у ствари, представља збирку од 11 реферата написаних за потребе сесије „Професионална етика инжењера“ одржане у оквиру међународне конференције „Машинство у XXI веку“, а чији су аутори угледни етичари и социолози. Студенти – будући инжењери, али и сви остали читаоци ове књиге, могу се упознати са разноврсним етичким теоријама и стећи увид у значај и начин на који се професионално деловање може ускладити са етичким премисама које владају.

Уводни реферат, једноставно насловљен „Етика инжењера“, аутора Јована Бабића, написан је са циљем да се истакне специфичност проблема са којима се сусрећу инжењери у обављању својих професионалних задатака. Такође, разматра се њихова изузетно сложена и захтевна одговорност приликом доношења одлука којима могу утицати на промене светских размера, али и неоправдано занемаривање значаја те одговорности. Нормативна етика, грана етике чији је циљ креирање мерила и препорука за адекватно делање људи у моралним ситуацијама, предмет је разматрања другог рада под називом „Три традиције нормативне етике од значаја за пословну етику и етику инжењера“. Аутор Милован Вуковић даје приказ различитих теорија нормативне етике које је, у зависности од критеријума класификације, могуће разврстати на различите начине. Кроз овај рад читаоци могу упознати три велике традиције нормативне етике: етику врлине, деонтолошку теорију и телеолошку теорију, али и утилитаристички приступ нарочито присутан у савременој економији и политици. Закључна разматрања рада односе се на релације између пословне и

³ Ђорђевић, Драгољуб Б., (прир. Богдан Ђуровић), 2011. *Професионална етика инжењера*. Ниш: Машински факултет.

Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој РС.

нормативне етике и улогу коју нормативна етика, заједно са својим начелима, има у моралном расуђивању пословних људи.

У наставку књиге, Јелена Манић нам чланком „Утицај пословања на професионалну етику инжењера“ најпре, презентује теорију агенције и у том контексту појашњава позицију инжењера, а потом нас упознаје са њиховим дужностима и одговорностима према свим стејкхолдерима. Применом конкретних примера из праксе, ауторка се бави питањем моралних дилема и алтернативама које стоје на располагању инжењерима као излаз из проблематичних ситуација. Божо Милошевић, аутор рада „Инжењерска етика: од занатлијске традиције ка рационализму професије“ даје социолошки приказ развоја и рационализације инжењерске професије и у том контексту посматра инжењерску етику и њене специфичности.

Анализом примењене етике на радном месту и у области софтверског инжењеринга, бави се Слободан Вукићевић у раду названом „Радно место и професионална етика инжењера“. Посебан акценат аутор ставља на потребу изучавања етике током едукације инжењера, док помирљивост етичких проблема и техничких задатака доказује тзв. аустралијским приступом методици етике. Критички осврт на процес глобализације, као и сви негативни утицаји који се огледају у занемаривању друштвене одговорности и миноризацији етичких премиса, тема је рада „Професионална етика и дух глобализације“ аутора Богдана Ђуровића. Данијела Гавриловић у свом раду „Професионална етика као основа интеграције друштва знања“ дефинише процес интеграције у савременом друштву и утицај професионалне етике на њега. У том смислу, даље разматра допринос етички (не)прихватљивих поступака инжењера на добробит човечанства. Осми по реду у овој збирци је рад „Етичке димензије техничког сазнања“. Аутор Радош Радивојевић у овом чланку читаоце упознаје са еволуцијом техничког сазнања од његовог одбацивања до друштвеног и научног признања, а разматра и функције које техника има у савременом друштву.

У овој књизи није занемарено ни актуелно питање заштите и очувања животне средине. Весна Милтојевић у раду „Инжењерска етика и еколошка безбедност“ заступа тезу нужности екологизације професионалне инжењерске етике, односно увођења еколошке димензије у етику инжењера. Ауторка сматра да се помирењем технике, етике и екологије могу уклонити претње које угрожавају човечанство. Претпоследњи рад у овој збирци чини упоредни приказ америчког и српског етичког кодекса инжењера. Драгољуб Б. Ђорђевић и Милош Тасић су у чланку „Амерички и српски етички кодекс инжењера: почетно упоређење“ повукли паралелу између ова два кодекса и изнели своја запажања о многобројним недостацима етичког кодекса инжењера и техничара Србије. Коначно, збирку закључује рад насловљен „Професија лекар“ у коме аутор Драган Тодоровић анализира основне одлике и структуру професије кроз призму лекарског занимања. У закључном разматрању, он истиче проблеме и присутност незадовољства лекара тренутним положајем и неке од узрока таквог стања.

Професионална етика инжењера је врло корисно штиво, чији су се аутори и приређивачи потрудили да студентима мастер студија – будућим инжењерима и свим осталим читаоцима обезбеде адекватну етичку едукацију. Заједнички циљ свих радова у овој збирци јесте информисање о потреби познавања

норми професионалне етике и поштовање и примена истих у стручној пракси, ради очувања професионализма инжењерске професије. Тим путем, остварује се боље упознавање са могућим начинима пословања који ће задовољити личне интересе инжењера са једне, и интересе друштва у целини, са друге стране.

У ЛАВИРИНТУ СА НИЧЕОМ И ФУКУЈАМОМ⁴¹

Лавиринт историје је објављени магистарски рад социолога, песника и филозофа Зорана Недељковића, асистента на Филозофском факултету у Косовској Митровици.

Зоран питким (стручњаку и лаику подједнако разумљивим) стилем лако уводи читаоца у проблематику, коју је одабрао сходно свом доминантно теоријском истраживачком раду: схватање историје, друштва и човека у делу Фридриха Ничеа и Френсиса Фукујаме, разликујући њихове приступе као стновиште фатума и постисторијске будућности човечанства. Два аутора, два мислиоца из два различита века, привлаче ауторову пажњу, пошто увиђа могућност суптилног, минуциозног поређења и каузалног повезивања њихових схватања.

Ниче је филозоф-песник, метафоричан и загонетан, својевремено тако рећи непризнат аутор, често асоциран фашизмом, а Фукујама савремени научник, систематичан, писац интерконтиненталног бестселера. Први бескомпромисно подргава нихилистичком релативитету културу Запада, други је глорификује. Први је писао да историјска кретања немају циља, почетка и краја, други проглашава принцип западне либералне демократије њеним крајем, логичним завршетком. Један је писао о натчовеку, други о последњем човеку. Обојица проучавају деветнаести, двадесети и двадесет први век: један антиципира последња два, а други их живи. Фукујама је сматрао Ничеа претечом фашизма, а сам је оличење Ничеове „злураде“ антиципације научника. Аутор већ у самом уводу наглашава да је циљ његовог рада да докаже како је Фукујама погрешно схватио и интерпретирао Ничеову идеју натчовека, па је довео у везу са крајем историје.

За Ничеа је „живот тренутак“, „појединачан случај“, иза кога је бесконачна прошлост света“ (30), а историју обликује однос појединца према личним изборима и делима. Њихово прихватање од стране делајућег субјекта је потврђивање историје и тиме, његово самопотврђивање, а негирање је негирање сопствене егзистенције. Надисторијско је оно што животу даје карактер вечнога, а до надисторијског се може уздигнути онај ко поседује моћ заборавља, неисторијску свест, непотерећену и непрезасићену историјским образовањем. Званична историја је за Ничеа тек прикривена теологија, док је човеку потребна историја која користи животу. Историја се понавља у цикличном кретању на макро- и микронивоу, у друштву и појединцу, јер она нема краја. Такође, човек је активни учесник у својој судбини, он у њој учествује потврђујући своју вољу, односно тренутак у коме је она била испољена, прихватајући их обоје.

Сврха човечанства постиже се у његовим највишим примерцима. Највиши људи (синтетички човек) су синтеза историје многих народа, а последњи људи су они који се боје смрти, зато што се боје живота. Да би натчовек био оно

⁴¹ Зоран Недељковић: *Лавиринт историје надчовека и последњег човека*, Свет књиге – Београд и Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић 2009.

што јесте (а натчовек јесте циљ), човечанство и историја су средства за постижање тог циља. Човек мора да буде јак, да прихвати оно што му се тог тренутка дешава (или му се догодило), без одрицања од живота кроз одлагања за будућност, јер у том случају неће бити оно што јесте. Натчовек је потпун, за разлику од делимичног, стварног човека и ту аутор увиђа парадокс: стварни људи овде су схваћени као нестварнији од идеала. Саморазвитак људског духа, превредновање вредности, Ниче је описао кроз симболичке Заратустрине преображаје.

Друштво Ниче схвата као заједницу слободних индивидуа. Човек не сме да буде схваћен тек као „орган у служби друштва“: насупрот социјализованој личности Ниче поставља личност највишег човека, која остварује највиши степен индивидуалности, аристократског је духа, слободна, асоцијална, нехаризматска и неконформистичка, те за своју аутентичност плаћа цену у виду усамљености. Самоћа је предуслов господарске природе. За разлику од њих, „делимични људи“ су добро социјализовани и конформисте, па осећају разликовање од других као неморално и не подносе самоћу, већ се радије крију у маси. Њима је потребна држава, као и харизма, и херојство, које деле са масама, док самоћа аристократе уздиже као личности. Отуда и разликовање пасивног од активног нихилизма код Ничеа: први даје као резултат опадање духовне снаге човека. Воља за моћи је суштина људске природе и прототип свих афеката, а Ниче разликује људе према количини моћи коју испољавају. Супротност натчовеку је последњи човек, који представља његов негатив у смислу недостатка свих особина које поседује натчовек. Он је склон утилитаристичком моралу и најбоље се осећа у стаду. Осим људи господарског и ропског духа, ту су и такозвани виши људи, који представљају спој натчовека и нечовека.

Морал заглупљује, писао је Ниче, јер захтева покорност обичајима, те не допушта развитак нових норми. Зато се савршени човек, јаке воље за моћи, руководи инстинктима, а не моралом. Морализирање је карактеристика ропске природе малог човека.

Нешто мање простора посвећено је Фукујама, а аутор, иако најављује повлачење паралеле између два теоретичара за крај своје књиге, већ почиње са поређењима и критиком. Ниче је својим схватањима о човеку инспирисао Фукујама на писање о крају историје и последњем човеку (24). Ипак, Фукујамина историјска перспектива се разликује од Ничеове. Он увиђа да и за Маркса, и за Хегела, историја човека није бесконачна: први је крај еволуције друштава назирао у комунизму, а други у либералној држави. Фукујама сматра да је хришћанство увело идеју историје, коначне у времену, са почетком у виду стварања човека и његовим спасењем као крајем.

Фукујама у својој књизи „Крај историје и последњи човек“ сматра либералну капиталистичку демократију најбољим и коначним уређењем, а последњи човек ове демократије је постисторијски човек, потрошач, конформиста и медиокритет, примећује аутор, поредећи Фукујаминог последњег човека са тоталним човеком Карла Маркса, слободним у чину стварања. Он увиђа својеврсно идеолошко супарништво које Фукујама испољава у односу на Маркса. Ипак, Фукујама, у недостаку емпиријских чињеница, редукује своју идеју о крају историје на утопију, могућност. Историја политичке и економске сфере се испољава у једносмерном кретању, али социјалној и моралној сфери Фукујама признаје циклично кретање, богато „плимама и осекама“. Аутор образлаже

једностраност Фукујаминог тумачења Ничеовог схватања историје, пошто је највероватније редуковао Ничеов однос према историји на један њен аспект, од три, колико их је Ниче разликовао.

Појам социјалног капитала код Фукујаме изгледа да је антиципирао Алексис де Токвил, умећем удруживања као основним умећем у демократијама. Социјални капитал је способност стварања нових асоцијација, развијена на основу социјалних врлина, утемељена на поверењу и очекивању учесника у друштвеном односу да ће се остали учесници понашати сходно успостављеним нормама. Социјални капитал се може испољити у позитивном и негативном облику: солидарност у групи је неретко праћена неповерењем према другим групама. Спонтана социјабилност је „подкуп“ социјалног капитала и може се подвести под појам органске солидарности Емила Диркема. Спонтаност и поверење у друштвеним заједницама су у корелацији и међусобно су условљени. Неповерење доводи до ослањања на формалне прописе и уговоре, односно до нестанка социјалног капитала. Правни апарат је супститит за поверење које је нестало из друштвених односа. Ипак, за Фукујаму су социјални капитал, спонтана социјабилност и поверење пре свега економске категорије. Он пореди учинак социјалног капитала у Јапану, Немачкој, Кини, Италији, Француској, Кореји и Америци по његовом учинку на индустрију и чак предлаже формулу за израчунавање социјалног капитала у одређеном друштву.

Међутим, опадање поверења, како у људе, тако и у институције, пораст криминала, распад породице средином шездесетих година двадестог века, Фукујама сматра симптомима „великог раскола“, који је превазиђен почетком деведесетих, поновним растом социјалног капитала, услед чега је приметан пад стопе криминала, броја разведених бракова и самохраних мајки.

Последњем Фукујамином човеку као основни покретач свести јавља се жеља за признањем. Ово пак, претпоставља потребу човека да вреднује: себе, друге, ствари и делања. Овај аспект људског духа Фукујама назива, по угледу на Платона, тхимос (*thymos*), поредећи га са Ничеовом вољом за моћи. Мегалотимија је жеља за славом, за признавањем сопствене супериорности од стране других, а изотимија потреба да се буде признат као једнак другима. Вишак једне или друге би могао да уништи заједницу, односно, либералну демократију, па су друштву неопходни „вентили“ у виду предузетништва, екстремних спортова... Признање које даје заједница, у коју је индивидуа укључена због личних квалитета, за појединца има већу вредност од оног безличног, које даје држава.

Занемарујући идеју о духовном аристократизму, Фукујама повезује Ничеову тезу о превладавању човека са напретком генетског инжењеринга, која ће можда моћи да измени саму природу људског бића интервенцијама у генетском коду. Демократска једнакост и људско достојанство лако би могли нестати ако би нова, путена аристократија, положила право на повлашћеност, позивајући се на природно право генетски супериорне наткласе.

Користећи у свом раду историјско-упоредни приступ, херменеутичке методе тумачења и следећи критичку анализу текстова, аутор изводи закључну синтезу у којој потврђује своју претпоставку. Као њен елемент, представља нам схему паралеле опозита мреже Ничеових и Фукујаминих појмова („обогаћених“ терминима Ериха Фрома, што пажљиви упућени читалац може да

примети): циклични ток историје, надисторијски човек, заједница слободних појединаца, духовна аристократија, рат као онтолошки појам, асоцијалност, модус бивствовања и нагчовек, супротстављени су у тој схеми следећим појмовима: крај историје, постисторијски човек, успешна држава, власт либералне демократије, мир као политичко решење, социјални капитал, модус имања и последњи човек.

„Лавиринт историје“ као теоријска синтеза представља одређени теоријски допринос социологији, али је такође штиво кроз које ће своју радозналост задовољити свако, кога занимају различита виђења историје. Читаоци верни Ничеу биће задовољни, пошто аутор, поред стручних и аргументованих запажања, јасно износи и личне вредносне ставове у вези с двама теоретичарима. Захваљујући стилу, књига је приступачна за читање, јасна је и углавном не оставља читаоца у недоумици, па се опрашта по која штампарска грешка, или реченица, која као да је „залутала“ из неког другог рада. Студија Зорана Недељковића је плод не малог мисаоног аналитичко-синтетичког напора да се протумаче додирне тачке дела два, на први поглед, тако различита, аутора и између њих повуче паралела која доказује да је Фукујама погрешно интерпретирао Ничеово схватање нагчовека, из чега је произашло његово тумачење историје. Аутор је, чини се, пронашао свој пут из лавиринта, у који је добровољно ушетао.

СРПСКО ТРЖИШТЕ РАДА У ТРАНЗИЦИЈИ⁵¹

Књига Михаила Арандаренка *Тржиште рада у Србији* бави се српским тржиштем рада после 2000. године. Састоји се из три дела: у првом делу приказани су трендови на тржишту рада у Србији, у другом делу се разматрају институције, а у трећем политика запошљавања и политика тржишта рада. У оквиру сваке обрађене теме, на почетку су дата теоријска одређења, методологија истраживања одређене појаве и преглед значајних истраживања, а затим се анализира посматрана појава у Србији у упоредној перспективи.

Први део књиге („Трендови“) започиње поглављем које се односи на статистику тржишта рада. Аутор даје одређења три основна контингентна становништва (запослених, незапослених и неактивних), релативне показатеље који омогућавају поређење на националном и међународном нивоу и неке додатне индикаторе неискоришћености потенцијалне радне снаге. Посебна пажња посвећена је изворима података о контингентима тржишта рада. Аутор истиче значај *Анкете о радној снази* („основни и најважнији званични извор информација о радном статусу становништва широм света“, (11)) и детаљно износи њене предности у односу на административне изворе података (који такође имају одређену информативну и аналитичку вредност). На крају ове главе аутор указује на један веома важан, а неоправдано мање популаран индикатор – индикатор радне интензивности раста, односно еластичности запослености у доносу на раст бруто домаћег производа.

У следећем поглављу аутор даје кратак приказ развоја статистике тржишта рада у Србији, а затим анализира трендове на тржишту рада у Србији током деценије 2001–2010. које одликује „перманентни пад активности и практично непрекинуто опадање запослености, док је кретање незапослености било мање праволинијско“ (21). У наставку се разматра утицај економске кризе на кретање вредности основних показатеља на тржишту рада, а затим су приказане промене у секторској структури запослености. Поред формалне запослености, у овом поглављу анализирана је и неформална запосленост и приказана различита истраживања и процене обима запослености у неформалном сектору. Истиче се да током последње деценије није дошло до смањења овог сектора, али јесте до промене његове структуре у негативном смислу – сиромаштва, дискриминације и искључења. Аутор разматра положај жена и старосних група на тржишту рада. Посебно су издвојене рањиве групе на тржишту рада – наведена је дефиниција МОР-а, индикатори за одређивање рањивости и приказане оцене дубине рањивости и водећег фактора рањивости за десет група на тржишту рада Србије. Најзад, укратко су приказане разлике између регионалних тржишта рада уз указивање на проблем доступности података за нижи ниво од поделе на три региона – Централна Србија, Београд и Војводина. У другом делу овог поглавља приказана су кретања у платама – раст зарада у

⁵ Михаил Арандаренко (2011) *Тржиште рада у Србији: трендови, институције, политике*. Београд: Центар за издавачку делатност Економског факултета у Београду.

последњој деценији, однос између зарада у јавном и приватном сектору, удео рада (део националног дохотка који припада раду) и родне разлике у зарадама. На основу анализе кретања запослености и БДП-а у периоду од 2001. до 2010. године, аутор закључује да је „употреба термина 'беспослени раст' (*jobless growth*) за Србију чак еуфемизам“ (54).

На крају овог дела монографије аутор износи своје пројекције кретања на тржишту рада у периоду 2010–2020. Пројекције запослености засноване су на две имплицитне претпоставке: довршетак процеса транзиционог реструктурирања тржишта рада и прелазак на нови модел развоја, који подразумева веће ослањање на реалне изворе раста.

На почетку другог дела књиге („Институције“) аутор прво одређује своје теоријско становиште као слеђење традиције институционализма („левог“, „старог“), по коме су институције нераскидиви део тржишта рада, а не нужно зло или препрека за ефикасно функционисање слободног тржишта. Агенти на тржишту рада посматрају се као ужљебљени у институције које су друштвено конструисане (72). Аутор прво укратко излаже модел конкурентског тржишта рада, а затим даје кратак преглед улоге и утицаја институција и указује да оне не морају да воде систематски лошијим исходима на тржишту рада.

У следећим поглављима дата је анализа институција тржишта рада у Србији (радно време, минимална зарада, синдикати и колективно преговарање, опорезивање рада, законодавна заштита запослених и накнада за незапослене). За сваку од њих даје се прво теоријско-упоредни оквир, а затим се анализира законска регулатива и функционисање дате институције у Србији.

У поглављу о радном времену дефинисани су основни облици радног времена (стандардно и стварно; пуно, непуно, скраћено), а затим је приказана законска регулатива ове области у Србији и дата њена оцена у упоредној перспективи. Наводи се оцена да Србија има балансирану и неутралну регулативу радног времена, истиче да је заступљеност непуног радног времена и даље маргинална и да регулатива прековременог рада иде на корист послодавцима због начина на који је регулисана могућност прерасподеле радног времена.

У делу о минималној заради, аутор анализира утицај минималних зарада на висину зарада, креирање нових послова и сиромаштво запослених, а затим и политику минималних зарада у Србији после 2000. године оцењујући да оне нису биле екстремно високе, али ни стриктно примењиване и да не би требало прецењивати њихову улогу. Због система опорезивања рада, минимална зарада у Србији је релативно скупа за послодавце, али није довољно издашна ни привлачна за запослене.

Након излагања упоредно-теоријског приступа и оцене утицаја синдиката у развијеним земљама у контексту промена последњих деценија, аутор детаљно излаже законску регулативу која се односи на колективно преговарање, синдикате, колективне уговоре и социјално-економске савете у Србији. Он износи тврдњу да се може сматрати „историјском иронијом да Србија, као део земље која је својевремено за свој врхунски циљ прокламовала борбу за остваривање пуног ослобођења и власти радничке класе кроз самоуправљање, данас спада у земље са најслабијим радничким покретом међу европским пост-комунистичким земљама“ (135). У наставку, приказани су резултати истраживања о уделу синдикалног чланства међу запосленима и његовој структури, анализи-

ране препреке за успостављање ефикасног социјалног дијалога у Србији који карактерише „клима општег узајамног неповерења и краткорочних тактичких приближавања“ (140). Узроке оваквог стања, поред економских фактора, аутор налази у непостојању одговарајућег политичко-културног оквира и неравнотежи моћи у корист представника владе.

После дефинисања основних појмова и приказа врсти пореза на рад, анализира се утицај опорезивања на понуду и потражњу рада, пословање предузећа и стандард запослених. Истиче се да ефекти промена у висини и структури опорезивања зависе од карактеристика самог тржишта рада. У анализи опорезивања рада указује се на последице регресивног система опорезивања дохотка уведеног 2001. године у Србији по чему се она разликује од већине земаља ОЕЦД-а и ЕУ које имају уграђену прогресивност у опорезивање дохотка грађана.

Законска заштита запослених (333) се у ужем смислу састоји од норми и процедура које се примењују у случају отпуштања радника. Аутор објашњава елементе 333, а затим приказује теоријска разматрања о утицају 333 на исходе на тржишту рада, методологију мерења и међународна поређења. Анализирана је законска регулатива у Србији, затим изнете процене вредности које показују да регулатива заштите запослених у Србији није посебно ригидна у поређењу са земаљама у окружењу или чланицама ОЕЦД-а.

Последња институција коју аутор приказује јесте накнада за незапослене – објашњен је појам, утицај на исходе на тржишту рада, дата су међународна поређења, законска решења и обухват у Србији, као и промене у регулацији и примени током последње деценије. Накнаду за незапослене у Србији карактеришу мали обухват и релативно високи износи накнада.

На крају овог дела разматрају се институционалне конфигурације и њихов утицај на економске перформансе. Уместо изолованог посматрања утицаја појединих институција, истиче се да „начин на који се институције тржишта рада ’уклапају’ једна у другу и у шири контекст привреде и друштва снажно утиче на крајње резултате на тржишту рада и опште економске перформансе одређене земље“ (193) и да свака земља треба да пронађе за себе онакву конфигурацију институција која јој највише одговара.

Трећи део, „Политике“, састоји се од две главе. На почетку прве главе („Политика запошљавања и тржишта рада у Србији“) аутор истиче вишеструки идентитет тржишта рада у Србији које у себи сједињује карактеристике тржишта рада развијених земаља, земаља у развоју и земаља у транзицији, што отежава креирање стратегије запошљавања и остваривање политике тржишта рада. У наставку, дат је приказ модела тржишта рада (модел формалног тржишта рада, дуална и сегментирана тржишта рада, модели неформалног тржишта рада). Истиче се да се у већини земаља у транзицији незапосленост јавља као перманентни проблем и разматрају се различита теоријска објашњења ове појаве. Анализа развоја тржишта рада у Србији у последње три деценије показује да је у овом периоду дошло до великих промена у обиму, структури и облицима запослености и институцијама тржишта рада. Кључна одредница српског тржишта рада јесте његов вишеструко дуални карактер (јавно-приватно, формално-неформално, модерно-традиционално). Удео ових сегмената и затвореност примарних сегмената тржишта рада упућују на то да „одмакну

транзицију у Србији карактерише консолидација дуалног тржишта рада“ (220). Разматрајући институционалне конфигурације на тржишту рада у Србији, аутор указује на опорезивање рада као најозбиљнију институционалну препреку ефикасном функционисању тржишта рада и раста запослености. У наставку дата је анализа стратегије запослености и раста у Србији до 2010. године. Аутор истиче да су у почетку (2001. године) стратегије реформи третирали реформу запошљавања као споредну и прихватили поједностављени приступ слободног тржишта (Вашингтонски консензус), па је свеобухватна политика запошљавања дефинисана тек 2005. године. После анализе стратешких докумената, у делу под називом „Политичка економија незапослености“, аутор указује на то да се одсуство стратегије запослености и неадекватност институција тржишта рада може интерпретирати и на радикалнији начин, као стратегија у чијој су основи били „прерасподела и класно-слојни и групни интереси“ (225).

У последњем поглављу („Активна политика тржишта рада“) на почетку је дат упоредно теоријски оквир – дефиниције основних појмова, класификација, циљеви и историјски развој активних програма тржишта рада, евалуација резултата примене ових програма и њихови нежељени ефекти (баласта, супституције и истискивања). Затим је анализиран законодавни оквир активне политике тржишта рада у Србији и примена различитих програма. Посебна пажња је поклоњена проблему евалуације примене ових програма – детаљно је приказана методологија макроекономске и микроекономске евалуације нето утицаја активних програма и, на крају, указано на неколико студија у којима су изнети резултати евалуације примене активних програма тржишта рада у Србији.

Књига *Тржиште рада у Србији* писана је, како истиче аутор, не само као истраживачка монографија, већ и са циљем да пружи преглед релевантних радова о српском тржишту рада и да се делови користе као литература за студенте економије. Вредност књиге произилази управо из тога што је аутор успешно остварио ове циљеве. Систематично изложена проблематика функционисања тржишта рада и анализа стања и трендова на тржишту рада у Србији последње деценије попуњава празнину у литератури доступној на српском језику. За студенте (али и све истраживаче који се баве проблемима тржишта рада, а нису економисти) представља корисно средство за упознавање основних појмова и проблема тржишта рада. Упоредни приступ омогућава да се јасније сагледају трендови, институције и политика у Србији, посебно кад је реч о интерпретацији различитих показатеља и законских решења. Треба истаћи исцрпна објашњења која се односе на различите индикаторе тржишта рада и указивање на најчешће проблеме који се јављају приликом прикупљања и тумачења података, како кад је реч о статистичким подацима тако и о емпиријским истраживањима. Обухватни приказ трендова и стања тржишта рада у Србији заснован на најновијим подацима (често из 2010. године) и важећој законској регулативи чини ову књигу важним извором података.

ПРИКАЗ ТЕМА ЗА 2009. И 2010. ГОДИНУ⁶

Часопис за друштвене науке *Теме* гласило је Универзитета у Нишу, излази четири пута годишње у континуитету од 1977. године и до сада је публикувано 98 свезака. На челу редакције је проф. др Драгољуб Б. Ђорђевић, социолог, редовни професор Машинског факултета у Нишу. Часопис има и међународни издавачки савет, састављен од светски признатих стручњака из области друштвених дисциплина. На листи српског Министарства науке и просвете сврстан је у категорију М24. Поред устаљених рубрика (Студија, Панорама, Превод, Друштвени научници Универзитета у Нишу, Осврти и прикази...), према унапред усвојеном издавачком плану, свака свеска садржи посебне темате о актуелним друштвеним темама. У даљем тексту биће приказани бројеви за 2009. и 2010. годину.

Основна тема броја 1/2009. јесте *Социологија queer идентитета*. Кроз своје радове аутори Милош Јовановић – „Чему педери у оскудно време?“, Џефри Викс – „Конструкција хомосексуалности“, Кен Пламер – „Скицирање социолошког геја: прошлост, садашњост и будућност социологије истополних односа“ и Стивен Сајдмен – „Социјални конструкционизам: социологија, историја и филозофија“, указују на развој друштвених схватања о *queer* идентитету и износе преовлађујуће ставове у социологији истополних односа. Радови Лизелот Ван Велзен „Без ичега у Београду: Етнографска студија о свакодневним искуствима српских гејева и лезбејки у 2004. години“ и Драгана Николића „Активан/пасиван: улога интернет комуникације међу гејевима у Србији“ представљају резултате истраживања спроведених код нас везаних за свакодневна искуства хомосексуалаца и проблеме са којима се суочавају у односу са хетеросексуалним особама. Такође, објављен је „Лексикон *queer* теорије“ Андриане Захаријевић и „Селективна библиографија радова који се баве ЛГБТ тематиком“ Милоша Јовановића.

У другом делу броја објављена су два рада из области *Социологије масовних комуникација*. Први од њих „Улица Васе Мискина, Маркале, Рачак: догађаји с обарачем“ аутора Слободана Вуковића представља анализу неколико догађаја који су у европским и америчким медијима покренули низ оптужби против Срба и Србије, подржаних од западних званичника. У другом раду „Медијска пристрасност у изборима: Како је Барак Обама (Barack Obama) побиједио Хилари Родхам Клинтон (Hillary Rodham Clinton)“ Мартине Топић, представљен је генералан положај жена у политици и допринос масмедијске слике елиминацији Хилари Клинтон из председничке кампање.

Прилозима истакнутих економиста – Љубомира Маџара, Божидара Церовића, Џефрија М. Хоџсона, Алпара Лошонца, Милорада Божића, Бранислава Митровића и Зорана Стефановића, Срђана Голубовића, Наташе Голубовић,

⁶ Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој РС.

Предрага Цветковића и Небојше Раичевића – у броју 2/2009. расветљавају се дводеценијска достигнућа и изазови постсоцијалистичке транзиције балканских земаља из домена привреде.

Темат *О основама ромологије*, прилозима из пера угледних домаћих и иностраних социолога религије, књижевника, антрополога и ромолога, скроман је допринос конституисању ромологије, нове научне дисциплине којој тек следи академско утемељење на српским универзитетима.

У првом делу *Тема 3/2009.* понуђена су различита правна тумачења теме *Криминалишћей и држава*, кроз следеће радове: „Улога кривичних санкција у успостављању и заштити владавине права и правне државе“, „Појава, развој и улога новца у савременој привреди“, „Праће новца као савремени безбедносни изазов“, „Пореска утаја у новом кривичном праву Републике Србије“, „Проблем корупције у међународном кривичном праву“, „Спорт, млади и насиље“, „Безбедносна превентива – императив модерне безбедности“, „Институт заштитишеног свједока у кривичноправном систему Босне и Херцеговине“ и „Поморско осигурање према византијском Номос Рходиан nauticos-у у случајевима потапања брода, гусарског напада или олује“.

У темату о *Медијима*, кроз радове Наташе Симеуновић, Надежде Силашки, Зорана Јовановића и Иване Стојановић, разматрана су питања производње преферираних значења, деловања избором лексике у рекламним огласима за жене, утицаја нових облика виртуелне комуникације на психичке реакције публике и разматране околности у којима цензура може бити оправдана.

Први део броја 4/2009. приближава *неодарвинизам као љравац у друшћивеним наукама*, трима радовима угледних светских ауторитета из ове области – Стивена Пинкера, Реја Џекендофа и Данијела Денета, те трима радовима домаћих универзитетских снага: Ђорђа Видановића, Михаила Антовића и Марка Шкорића; сачињена је и селективна библиографија наслова из области неодарвинизма од стране приређивача темата Михаила Антовића.

Други део броја нуди радове из области *Психологије*. Приложени су махом емпиријски радови: „Класификација индивидуалних разлика: теорија афективног везивања и трансакциона анализа“, „Пријатељство и самоконструисање“, „Телесна географија“ и андрогиност надарених адолесцената“, „Улога породице у формирању емоционалног профила студената друштвених наука“ и теоријски рад „Сензомоторно учење“.

Трећи темат из *Педагогије* приказује истраживачке резултате Јасмине Клеменовић, Оливере Гајић, Споменке Будић и Слађане Зуковић о ставовима наставника, ученика и/или родитеља о наставном предмету Грађанско васпитање. Шпела Голубовић, Сандра Рудић и Иван Јерковић бавили су се доприносом појединих чинилаца социоедукативне занемарености одлагању поласка у школу, а Александар Гаџић и Александар Милојевић пропитивали су однос између школског успеха и статуса адолесцената у разреду.

Број 1/2010. у целости је посвећен разматрању питања из *Социологије љравославља*, такође недовољно развијене субдисциплине из области српске социологије религије. Приређивачким умећем њеног еминентног представника Драгољуба Б. Ђорђевића, потпомогнутог напорима младог Милоша Јовановића, превођењем реперних иностраних текстова и нарученим оригиналним научним радовима европских социолога религије и религиолога, продискутоване су сле-

деће теме: „Социологија православне традиције“, „Проблеми заснивања социологије православља“, „Православна социологија или социологија православља: о могућностима конфесионалне социологије“, „Динамика религиозности грађана Русије од 1989. до 2006. године“, „Религиозност у данашњој Русији – поводом једног новијег социолошког истраживања“, „Религија у Белорусији“, „Везаност за православље у огледалу статистике: социолошко мерење црквености“, „Православље и глобални плурализам“, „Амбивалентни православци“, „Православна црква и европске интеграције“, „Православље и српско друштво“, „Социјално-православни утопизам руског сребрног доба“, „Православно хришћанство и привредни развој: случај Грчке“, „*Historia magistra vitae est* – предлог теолошког превредновања процеса секуларизације“; а понуђена је и селективна библиографија објављених научних радова из последњег десетогодишја.

Први темат у броју 2/2010. посвећен је важним социолошким темама: институционалном развоју социологије на Универзитету у Новом Саду, неопходности „методолошке сарадње“ квалитативног и квантитативног метода у проучавању школских уџбеника, дOMETИМА транзиционог процеса у Бугарској са аспекта генерацијског дискурса, материјалном положају епископата и свештенства Српске православне цркве између 1804. и 1914. године”, те адвентистичком религиозном изражавању.

У темату о економским питањима пропитује се утицај економске кризе на земље у транзицији које су оствариле чланство у ЕУ, анализирају проблеми апсорпције развојних фондова Европске уније у Србији, проучава систем корпоративног управљања у транзиционим економијама и разматра концепт друштвене одговорности предузећа.

Број 3/2010. започиње првим делом студије Марка Шкорића и Алексеја Кишјухаса под називом „Еволуција и природна селекција пре Чарлса Дарвина: историјска анализа адумбрације, антиципације и директних утицаја на формулацију једне научне идеје“, где се нуди анализа ставова најзначајнијих аутора који су писали о идејама еволуције и природне селекције, у распону од античких Грка до краја XVIII века. Други део студије наставља се у броју 4/2010, овог пута расправом о ставовима аутора који су директно утицали на Дарвинове идеје и каснији развој теорије еволуције, пре свега Еразмуса Дарвина, Жана Ламарка, Жоржа Кивије, Жофроа Сен-Илера, Чарлса Лајела и Едварда Блајда.

Основна тема броја 3/2010. јесте *Кафанологија: социологија једног културног облика*. Преводима са неколико светских језика и нарученим прилозима инспиративно је понуђен нацрт једне могуће *кафанологије*, о чему сведоче и следећи наслови: „Институција кафане у Србији и развој модерног друштва: функције кафане“, „Социјални миљеи у кафанама: посматрање“, „Феномен кафане и модернизација – фрагменти о европском, балканском и београдском кафанском животу“, „Градске кафане као кодови урбане географије“, „Мариборске кафане у периоду 1900–1940. – простори спајања и раздвајања“, „Таверне, седељке и кафане“, „Један век у животу Шпаније: Слободно време и свакодневни живот у 20-ом веку“, „Кафански живот у Кладову“, „Кафићи у Француској, констатација. Место нових тенденција или нестанка?“, „Кафанске приче“, „... А за гости важи фајронт!“.

Темат *Спорт и друштво* у броју 4/2010. осветљава у нас недовољно развијену дисциплину *социологије спорта* путем следећих наслова: „Ревизија социологије спорта у светлу феномена Зигмунта Баумана“, Естетске димензије спор-

та“, „Социо-историјски аспекти соколства у Србији“, „Социолошка паралела у делу 'Фудбалска библија' као допринос савременом поимању игре и спорта у друштву“, „Речник хокеја у Канади“, „Рекламирање у спорту као средство савремене комуникације“, „Стилови учења у функцији унапређивања моторичког учења“, „Утицај фактора из социо-економског окружења на моторичко понашање“, „Ефекти различитих метода тренинга снаге на експлозивну снагу ногу“ и „Детињство у гимназијској сали или још једном о злоупотреби деце“.

Темине шаренице броја 2/2009. баве се адвентизмом, политиком афирмативне акције, партијском државом, историјским темама и инвестиционим улагањима. У броју 3/2009. преиспитује се настанак појма светског друштва, универзализма и његовог опозита културног релативизма, утицај процеса глобализације на националну сувереност држава, дејство специфичне православне религиозне културе на друштвени и привредни развој, осветљава се опус Ђорђа Маринковића кроз расправу о ауторству над култном српском песмом „Тамо далеко“ и приказује пример решавања проблема шведске националне мањине на начин са Оландских острва. Аутори у броју 4/2009. пишу о идеји прошлости у савременој уметности, условљености не/религиозности етнолог/антрополога у антрополошким тумачењима, аспектима односа Српске православне цркве и државе, улози рода у контексту међународних односа и безбедносних студија, разлици између ратне пропаганде либералних демократија и пропаганде недемократских држава, социокултурним и економским аспектима мултикултурализма у Војводини, стратегијама друштвене одговорности предузећа и узроцима и симптомима нефункционалности класичних метода обрачуна трошкова у савременим условима пословања и, коначно, дијагностиковању телесне композиције врхунских спортиста припадника различитих спортова: фудбал, рукомет, кошарка и одбојка. У *Шареницама* из броја 1/2010. Миролуб Јевтић разматра однос између фундаменталистичких хришћанских заједница и политике САД према евроазијском региону, Марко П. Ђурић износи лични став о исламу као вери, Драган Ђукановић анализира поједине сегменте Устава Републике Црне Горе, Душан Мојић разматра утицај најважнијих класификација националних култура на теорију и праксу организације, док се Марија Џунић бави алтернативним приступима проучавању односа између социјалног капитала и институција демократског система.

Стална рубрика *Панорама* у броју 2/2010. доноси четири рада. У првом раду „О насиљу и правди у модерној култури“ Даница Милошевић разматра ставове књижевника Едварда Бонда који су слични ставовима Харолда Пинтера и Питера Селарса, аутора који се у својим уметничким делима такође баве узроцима неправде и насиља у савременом свету. Весна Станковић Пејновић истиче да је распаду Југославије допринео читав низ фактора, преко политичких актера и њихових веровања, интерпретације реалности, прошлости и будућности, те контекст у коме се догодила политичка акција. У раду „Политичка коалиција као брак, или родно обележени политички дискурс у Србији“ Тајјана Ђуровић и Надежда Силашки анализирају метафору *брака* под теоријским окриљем когнитивне лингвистике и критичке анализе дискурса, метафору која је обележила политички дискурс Србије у време склапања постизборне коалиције између Демократске странке и Демократске странке Србије 2007, односно оне између Демократске странке и Социјалистичке партије Србије 2008. године.

Текст „У потрази за духом ствари: употреба митолошких и алхемијских елемената у савременој економској пропаганди“ Виолете Цветковске Оцокољић и Татјане Цветковски односи се на анализу деловања основних ликовних елемената на људску психу кроз анализу две рекламне поруке компаније Кока-Кола.

У броју 4/2010. у *Панорами* се разматра однос између религије и глобализације, положај вере у постмодерном и постсекуларном свету, питање јапанских инвестиција у Руској Федерацији, дистинкција између правних појмова „етничко чишћење“ и „геноцид“, анализирају резултати истраживања о фолклорном наслеђу у Србији, БЈР Македонији и Хрватској, а представљена је и библиографија радова „Нишке ромолошке школе“ публикованих у 2008, 2009. и 2010. години.

Редакција је у двама посматраним годиштима покренула специфичан серијал представљања научника из друштвено-хуманистичких дисциплина, стално запослених на Универзитету у Нишу. Након кратке биографије и извода из библиографије, према ауторовом избору, прештампан је и објављен по један оригинални научни рад следећих универзитетских професора: др Милана Ташића, редовног професора филозофије математике и филозофског преводиоца, др Љиљане Станковић, редовног професора Економског факултета у Нишу, др Драгана Николића, редовног професора Правног факултета у Нишу, др Еме Миљковић, ванредног професора Филозофског факултета у Нишу, османисте и стручног преводиоца, др Љубише Митровића, редовног професора Филозофског факултета у Нишу, једног од најпознатијих српских општинских социолога и социолога развоја старије генерације, др Горана Масимовића, редовног професор на Филозофском факултету у Нишу, познатијег српског књижевног критичара и књижевног историчара средње генерације и др Марине Матејевић, ванредног професор Филозофског факултета у Нишу, педагога и породичног терапеута. У броју 1/2009. с пијететом су поменута двојица угледних професора нишког универзитета, др Љубиша Крстић и др Глигорије Зајечарановић, чија су имена уско везана уз историју часописа, а који су преминули 2008. и 2009. године. У броју 4/2010. објављена је и својеврсна интелектуална исповест Ђуре Шушњића, водећег српског социолога, којом резимира животну и професионално искуство.

Током 2009. и 2010. године у *Темама* објављена су 36 приказа књига познатих научника из области друштвено-хуманистичких наука, 2 сопштења са скупа и 2 приказа научних скупова.

***

Форма приказа недостатна је за ширу анализу домета часописа *Теме*, али нам је намера била да макар у најкраћим цртама представимо овај изузетно користан издавачки подухват са дугом традицијом постојања. Једна од најважнијих предности овог часописа садржана је у чињеници да се на једном месту публикују текстови који генерализују најважније тенденције, трендове и проблеме социологије, економије, права, педагогије, психологије, новинарства...

Из свега наведеног, можемо са задовољством препоручити часопис *Теме* како стручњацима из области друштвених наука, тако и ширем читалачком аудиторијуму, нимало не сумњајући да ће читаоци препознати његов значај као потребног извора информација и знања, који препознатљиво носи печат времена у којем живимо.

РОМИ (ЦИГАНИ) У БЕОГРАДУ⁷¹

Монографија *Роми (Цигани) у Београду*, аутора Александра Кнежевића проистекла је из магистарске тезе под истим називом. Имајући у виду да је аутор по основној вокацији демограф, очекивало се његово баратање статистичким подацима. Истраживачки интерес аутора, усмерен је ка Ромима као једној од мањинских група која живи на територији града Београда. Ради компарација са већ постојећим статистичким подацима о овој мањинској групи, аутор спроводи и емпиријско истраживање. Истраживање је реализовано у периоду 20–30. августа 2006. године на територији града Београда, док су Роми, као мањина, циљна група истраживања. Мултидисциплинарни приступ и компаративна анализа истраживачког проблема помогли су аутору да, кроз седам поглавља, прикаже читаоцу демографску слику Рома као једне мањинске популације на територији Београда.

На самом почетку, у поглављу, „Уводне и методолшке напомене“, аутор нас упозорава да је проучавање Рома прави изазов етностатистици и етнодемографији због специфичности које произилазе из њиховог аутентичног културно-историјског наслеђа и менталитета (2). Овакав став, произилази из чињенице да је ова етничка заједница без политичко-територијалне организације, флотантног понашања при националном декларисању што узрокује отежано добијање квалитетних статистичких података неопходних за праћење демографских појава и процеса код ромског становништва.

Ради добијања комплетније етнодемографске слике ромског становништва, друго поглавље, „Роми (Цигани) у Србији и Београду“, представља један историјски преглед. Најпре се полази од, њиховог порекла на Балкану и у Србији, а затим се прате њихове етнодемографске карактеристике у периоду од 1834. до 1944. године. Прве статистичке податке о овој етничкој заједници налазимо из периода Кнежевине и Краљевине Србије, међутим, по ауторовом мишљењу они нису комплетни, али су у исто време због свог раритета и драгоцени. Највеће заслуге, по мишљењу аутора, за најсвестраније етнолошко проучавање Рома у Србији, из тог периода, припадају етнологу светског гласа Тихомиру Ђорђевићу, који је у Бечу 1902. године докторирао на теми *Цигани у Србији* (5).

У циљу истраживачке опсервације, у трећем поглављу, „Динамичке промене у ромској популацији Београда у периоду 1948–2002,“ наставља се са историјско-хронолошким освртом на постојеће статистичке податке о етнодемографским карактеристикама ромске популације, али сада на територији Београда. Указује се на проблем примене субјективног критеријума као основног и

⁷¹ Александар Кнежевић, *Роми (Цигани) у Београду – етнодемографска проучавања*, Универзитет у Београду – Географски факултет, Београд 2010.

Припремљено у оквиру пројекта „Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије“ (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

званичног принципа националне идентификације. Аутор сматра да је неопходно узети у обзир матерњи језик и вероисповест код проучавања етнодемографских карактеристика, посебно код проучавања Рома јер су подложни „етничкој мимикрији“, тј. склони су да се у пописима декларишу као припадници етничких заједница са којима живе на истом подручју (27). Решење овог проблема види у могућем ангажовању Рома у својству пописивача.

Четврто поглавље, „Компоненте популационе динамике Рома у Београду“, посвећено је анализи природног и миграционог кретања Рома у Београду. Отпор чврстих традиционалних образаца са једне, и модернизације друштва, са друге стране, у етнодемографским анализама су највидљивије у домену природног кретања становништва (49). Природно кретање становништва се огледа у промени плодности, смртности и природног прираштаја. Можемо запазити да, београдске Роме карактерише снижен морталитет коме се придружује лагани пад наталитета, услед чега врло висок природни прираштај почиње полако да пада. Ромско становништво је у прошлости било препознатљиво по селидбеном стилу живота, који је утицао како на избор њихових традиционалних професија, тако и на њихов општи друштвени положај. Међутим, најновији подаци о миграцијама на територији Београда, указују на не баш изражено њихово присуство у миграцијама које се завршавају трајном променом пребивалишта. Могуће објашњење је у њиховој индиферентности према законским обавезама у вези са пријавом и одјавом пребивалишта. И поред оваквих запажања чињеница је да су се многи Роми доселили у Београд из јужних и југоисточних делова Србије, ради бољих услова живота. Последње веће досељавање Рома у Београд датира из периода после 1999. године, када су избегли са Косова и Метохије.

Потпуну етнодемографску слику можемо добити једино ако добро проучимо и демографске структуре опсервиране популације. Из тог разлога, пето поглавље, „Демографске структуре београдских Рома“, проучава полну, старосну, брачну, образовну и социоекономску структуру ове популације. Што се тиче полне структуре, општи је тренд повећања броја женског становништва у односу на мушко на територији Београда. Истовремено је и код Рома у Београду приметан пораст удела жена у односу на мушкарце. Старосна структура становништва директно зависи од наталитета, морталитета и миграција. Како је указао у претходном поглављу, да долази до опадања природног прираштаја Рома у Београду, услед пада наталитета, то је директно утицало на њихову старосну структуру. С тога се повећава удео средње старог становништва у Београду, па се може закључити да се одвија старење ромског становништва у Београду директно услед опадања наталитета. Међутим, њихов радни контингент у Београду значајно је млађи од радног контингента свих становника Београда, разлог томе се налази у учешћу лица млађих од 15 година, јер традиционално привређивање Рома подразумева и дечији рад. Брачна структура становништва умногоме зависи од културно-цивилизацијских, економских, политичких и других фактора. За ову популацију у Београду карактеристично је да се услед попуштања традиционалних оквира живота, повећава број старијих од 15 година који нису ступали у брак (81) Како у прошлости, тако и данас, њихова деца једва успевају да заврше основну школу и то скоро свако треће дете. Последњи попис из 2002. године, указује да се смањио број неписмених Рома

на територији Београда, али да је свака четврта Ромкиња и сваки једанаести Ром неписмен што и даље представља висок ниво неписмености ромске популације. Према добијеним подацима, теренског истраживања на територији Београда, 34% је завршило основну школу, 16% средњу школу, док остали имају непотпуно основно образовање (87). Аутор закључује да Роми имају негативан однос према школовању, а основни разлог је недостатак свести родитеља о потреби школовања у данашње време. На крају овог поглавља, говори се о њиховом традиционалном начину живота и економском положају у Београду. Роми у Србији представљају најугроженију етничку заједницу, разлози су многоструки. Најретрограднији утицај на њихов развој је имало изостајање из својинских односа. Време када је отпочео процес промена код Рома, односи се на прелазак са номадског на стационарни начин живота. Према подацима који су приказани, за период 1981–2002, повећава се стопа активних становника са личним приходима и смањује удео издржаваних лица (89); а најчешће занимање које су наводили приликом анкетирања било је сакупљање секундарних сировина 65%, и то папира и старог гвожђа.

У шестом делу ове монографије, „Карактеристике ромских домаћинстава и породица у Београду“, дата је анализа карактеристика породица и домаћинстава, и долази се до закључка да су најбројнија вишечлана домаћинства. Доминира проширена породица са оцем на челу, његова моћ се темељи на патријархалном менталитету Рома у Србији, а делом и на верским учењима ислама и хришћанства. Док у инокосним породицама највећи утицај има муж који издржава породицу и одлучује о свему.

Последње, али не и мање значајно поглавље, „Оцена квалитета живота београдских Рома - стање и перспективе“, на основу претходних података оцењује квалитет живота ромског становништва. Полази од начина становања, и закључује да је њихова стамбена ситуација највидљивији облик њиховог сиромаштва. Битан чинилац њиховог ниског квалитета живота је и слаба социјална интеграција, на коју је имао утицај спор друштвено-економски развој.

Можемо закључити да етнодемографске специфичности ромског становништва у Београду представљају актуелну и изазовну тему за проучавање, нарочито зато што су резултат деловања многих фактора који су предмет проучавања не само демографа, већ и научника и истраживача других профила, а пре свега социолога. Због тога је ова монографија значајан помак у даљим истраживањима ромске популације на нашим просторима.